

Original Article

The Effect of Applying Organic Compounds on the Amount of Lead, Nickel and Cadmium in Urban Sewage Sludge (Case Study: Sewage Sludge in Sari Refinery)

Received: 2024.03.10
Accepted: 2024.05.07

Mohammad Ali Bahmanyar,^{1*} Seyed Mostafa Emadi,¹ Mehdi Ghajar Sepanlou,¹ Mehdi Hosseini²

¹ Department of Soil Sciences and Engineering, Faculty of Crop Sciences, Sari Agricultural Sciences and Natural Resources University, Sari, Iran

² Department of Soil Sciences, Faculty of Agriculture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: urban sewage sludge contains significant amounts of essential elements for plant growth, which can be optimally used in the agricultural process. However, the presence of heavy elements is one of the main limitations of the direct use of this substance in agricultural lands. Therefore, the general purpose of this study is to investigate the role of using organic modifiers (rice straw and branches from citrus pruning) in urban sewage sludge and converting them into compost and biochar in reducing the amount of heavy elements, and also the partial purpose of this study is to compare the effect of compost and biochar on reducing the amount of heavy elements.

Material and Methods: This study was conducted in two separate designs in the form of a randomized complete block with 9 treatments and 3 replications. The first plan included the production of compost using the combination of urban sewage sludge with rice straw and citrus branches with different ratios (1:1, 3:1, 5:1, and 7:1) and the second plan included the production of biochar using compost obtained from the first design with rice straw and citrus branches with different ratios (1:1, 3:1, 5:1, and 7:1). Then, the amount of total lead, nickel and cadmium (digestion with nitric acid and perchloric acid) and available (extraction with DTPA) were measured in biochar and sewage sludge compost samples.

Results and Discussion: Based on the results, the treatment of compost obtained from the combination of sewage sludge + rice straw in the ratio (1:1) reduced the amount of lead and total cadmium by 37.12 and 69.29%, respectively, compared to the control (sewage sludge). This reduction in the amount of lead and cadmium in the mentioned treatment is due to the high amount of rice straw compared to other treatments of rice straw and the greater degradability of rice straw compared to the citrus branch. The amount of available nickel in the treatments of compost + rice straw (1:1), compost + citrus branch (1:1), and (1:3) decreased by 46.12, 48.71, and 25.03%, respectively, compared to the control (sewage sludge). Also, the amount of available cadmium in compost treatments with rice straw (1:1), citrus branch (1:1), and (1:3) decreased by 43.97%, 33.18%, and 47.44%, respectively, compared to the control. Biochar had a significant effect on the amount of total lead and cadmium, so that the lowest amount of total lead and cadmium was observed in biochar + rice straw with a ratio of 1:1 and the amount of total lead and cadmium in this treatment decreased by 46.99 and 25.26%, respectively, compared to the control. Production of biochar from sewage sludge compost increased the amount of total lead and cadmium. However, the conversion of sewage sludge compost into biochar caused a significant decrease in the amount of available lead, nickel, and cadmium. Rice straw and citrus branches in biochar had no significant effect on available nickel.

Conclusion: The production of compost and biochar from sewage sludge had a significant effect on the total and available heavy elements in the sludge. Therefore, in order to reduce the availability of lead, nickel, and cadmium, using the biochar method is preferable to compost and is prioritized. If the production of biochar is not cost-effective, the plant compounds of rice straw and citrus branches can be used in the production of sewage sludge compost, which has a significant effect on the immobilization of available heavy elements. Sewage sludge compost with rice straw by a ratio of 1:1, which has the lowest amount of pollution and the lowest cost for production, was recommended as the optimal treatment.

Keywords: Biochar, Compost, Sewage sludge, Heavy elements

How to cite this article:

Bahmanyar, M.A., Emadi, S.M., Ghajar Sepanlou, M. and Hosseini, M., 2024. The Effect of Applying Organic Compounds on the Amount of Lead, Nickel and Cadmium in Urban Sewage Sludge (Case Study: Sewage Sludge in Sari Refinery). *Environ. Sci.* 22(4): 585-602

* Corresponding Author Email Address: bahmanyar@sanru.ac.ir

DOI: 10.48308/envs.2024.1380

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

تأثیر کاربرد ترکیبات آلی بر میزان سرب، نیکل و کادمیوم لجن فاضلاب شهری (مطالعه موردی: لجن فاضلاب تصفیه خانه ساری)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۸

محمد علی بهمنیار*^۱، سید مصطفی عمادی^۱، مهدی قاجار سپانلو^۱، مهدی حسینی^۲

^۱ گروه علوم و مهندسی خاک، دانشکده علوم زراعی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری، ساری، ایران
^۲ گروه علوم خاک، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

چکیده مبسوط

سابقه و هدف: لجن فاضلاب شهری بدلیل اینکه حاوی مقادیر قابل توجهی از عناصر ضروری برای رشد گیاه می باشد که قابلیت استفاده بهینه‌ای در فرآیند کشاورزی دارد. اما وجود عناصر سنگین از محدودیت‌های اصلی استفاده مستقیم این ماده در زمین‌های کشاورزی می باشد. لذا هدف کلی این مطالعه، شامل بررسی نقش کاربرد اصلاح کننده آلی (کاه و کلش برنج و سرشاخه حاصل از هرس مرکبات) در لجن فاضلاب شهری و تبدیل آن‌ها به کمپوست و زغال زیستی در کاهش میزان عناصر سنگین بوده و همچنین هدف جزئی این مطالعه، بررسی مقایسه تأثیر کمپوست و زغال زیستی بر کاهش میزان عناصر سنگین بوده است.

مواد و روش‌ها: این مطالعه به صورت دو طرح مجزا در قالب بلوک کامل تصادفی با نه تیمار و سه تکرار در سال ۱۴۰۱ انجام شد. طرح اول شامل تولید کمپوست با استفاده از ترکیب لجن فاضلاب شهری با کاه و کلش برنج و سرشاخه مرکبات با نسبت‌های مختلف (۱:۱، ۱:۳، ۱:۵، ۱:۷) و همچنین طرح دوم شامل تولید زغال زیستی با استفاده از کمپوست لجن فاضلاب حاصل از طرح اول با کاه و کلش برنج و سرشاخه مرکبات با نسبت‌های مختلف (۱:۱، ۱:۳، ۱:۵، ۱:۷) بود. سپس میزان سرب، نیکل و کادمیوم کل (روش هضم با اسید نیتریک و اسید پرکلریک) و قابل جذب (عصاره گیری با DTPA) در نمونه‌های زغال زیستی و کمپوست لجن فاضلاب اندازه‌گیری شد.

نتایج و بحث: براساس نتایج، تیمار کمپوست حاصل از ترکیب لجن فاضلاب+کاه و کلش برنج به نسبت (۱:۱) مقدار سرب و کادمیوم کل را به ترتیب به اندازه ۳۷/۱۲ و ۶۹/۲۹ درصد نسبت به شاهد (لجن فاضلاب) کاهش داد. این کاهش در مقدار سرب و کادمیوم در تیمار فوق الذکر به دلیل مقدار بالای کاه برنج نسبت به سایر تیمارهای کاه برنج و تجزیه پذیری بیشتر کاه برنج نسبت به سرشاخه مرکبات است. میزان نیکل قابل جذب در تیمارهای کمپوست + کاه برنج (۱:۱)، کمپوست + سرشاخه مرکبات (۱:۱) و (۱:۳) به ترتیب به اندازه ۴۶/۱۲، ۴۸/۷۱ و ۲۵/۰۳ درصد نسبت به شاهد (لجن فاضلاب) کاهش یافت. همچنین میزان کادمیوم قابل جذب در تیمارهای کمپوست به همراه کاه برنج (۱:۱)، سرشاخه مرکبات (۱:۱) و (۱:۳) به ترتیب به اندازه ۴۳/۹۷، ۳۳/۱۸ و ۴۷/۴۴ درصد نسبت به شاهد (لجن فاضلاب) کاهش یافت. زغال زیستی بر میزان سرب و کادمیوم کل تأثیر معنی داری داشته، به طوری که کمترین میزان سرب و کادمیوم کل در نمونه زغال زیستی + کاه برنج با نسبت ۱:۱ دیده شد و میزان سرب و کادمیوم کل در این تیمار به ترتیب به اندازه ۴۶/۹۹ و ۲۵/۲۶ درصد نسبت به شاهد کاهش یافت. تولید زغال زیستی از کمپوست لجن فاضلاب سبب افزایش میزان سرب و کادمیوم کل شده، اما هیچ کدام از روش‌ها سبب کاهش معنی داری بر نیکل کل در لجن فاضلاب نگردید. اما تبدیل کمپوست لجن فاضلاب به زغال زیستی سبب کاهش معنی دار در مقدار سرب، نیکل و کادمیوم قابل جذب شد. کاه برنج و سرشاخه مرکبات در نمونه‌های زغال زیستی تأثیر معنی داری بر نیکل قابل جذب نداشت.

نتیجه گیری: تهیه کمپوست و زغال زیستی از لجن فاضلاب تأثیر معنی داری بر عناصر سنگین کل و قابل جذب موجود در لجن داشته است. بنابراین به منظور کاهش قابلیت دسترسی سرب، نیکل و کادمیوم، استفاده از روش زغال زیستی نسبت به کمپوست ارجح بوده و در اولویت قرار می گیرد. در صورتی که تولید زغال زیستی مقرون به صرفه نباشد می توان از ترکیبات گیاهی کاه برنج و سرشاخه مرکبات در تهیه کمپوست لجن فاضلاب استفاده کرد که تأثیر معنی داری بر غیر متحرک سازی عناصر سنگین قابل جذب داشته‌اند. تیمار کمپوست لجن فاضلاب به همراه کاه و کلش برنج با نسبت (۱:۱) که کمترین میزان آلاینده‌گی و پایین ترین هزینه برای تولید را داشته، که بعنوان تیمار بهینه معرفی گردید.

واژه‌های کلیدی: زغال زیستی، کمپوست، لجن فاضلاب، عناصر سنگین

استناد به این مقاله: بهمنیار، م.ع.، س.م. عمادی، م. قاجار سپانلو و م. حسینی. ۱۴۰۳. تأثیر کاربرد ترکیبات آلی بر میزان سرب، نیکل و کادمیوم لجن فاضلاب شهری (مطالعه موردی: لجن فاضلاب تصفیه خانه ساری). فصلنامه علوم محیطی. ۶۰۲-۵۸۵: (۴) ۲۲

* Corresponding Author Email Address: bahmanyar@sanru.ac.ir

DOI: 10.48308/envs.2024.1380

مقدمه

نیتروژن، فسفر و مواد آلی است. استفاده از آن در تولید محصول ممکن است نیاز به کودهای شیمیایی گران قیمت نیتروژن و فسفر را کاهش دهد و درعین حال از تخریب زمین نیز جلوگیری کند (Casado-Vela et al., 2006). علاوه بر این، می‌تواند مجموعه‌ای از عناصر مغذی دیگر را به خاک اضافه کند و ارگانسیم‌های مفید خاک را افزایش دهد، خواص فیزیکی و بیولوژیکی خاک را بهبود بخشد (Filipovic et al., 2020; Major et al., 2020). علاوه بر این، قابلیت دسترسی مس، روی، سرب و نیکل برای جذب توسط گیاهان در اثر کمپوست سازی کاهش می‌یابد (Amir et al., 2005). تبدیل لجن فاضلاب به زغال زیستی یک رویکرد پایدار در مدیریت زباله است که سبب بازیافت عناصر مغذی شده و مهم‌تر از آن، در کنترل انتشار فلزات سنگین بهتر عمل می‌کند (Liu et al., 2014). اصلاح خاک با زغال زیستی همچنین باعث بهبود پایداری خاکدانه‌ها، تهویه خاک، ظرفیت نگهداری آب خاک و نفوذپذیری خاک و درعین حال کاهش چگالی ظاهری خاک می‌شود (Razzaghi et al., 2020). همچنین تولید زغال زیستی یکی از فناوری‌های امکان‌پذیر برای ترسیب کربن خاک و بازیابی فسفر است (Zhao et al., 2021; Qian et al., 2019). باین حال، تجزیه در اثر حرارت (زغال زیستی) باعث افزایش مقدار مس تا ۸۰ درصد و کادمیوم، سرب، نیکل و روی به میزان ۴۰ درصد در مقایسه با لجن فاضلاب می‌شود، اگرچه کاهش در قابلیت دسترسی مس، نیکل، روی و سرب برای گیاهان و گونه‌های متحرک مس، نیکل، روی، کادمیوم و سرب مشاهده شده است (Mendez et al., 2012).

یکی از نگرانی‌های اصلی استفاده از لجن فاضلاب وجود عناصر بالقوه سمی، از جمله کادمیوم، کروم، مس، جیوه، سرب و روی است که در طول زمان در خاک تجمع می‌یابند (Torri and Lavado, 2008)، در نتیجه از طریق انباشتگی در گیاهی دوباره وارد زنجیره غذایی می‌شوند (Liu and

لجن فاضلاب محصول فرعی فرآیندهای تصفیه فاضلاب شهری است و میزان لجن فاضلاب تولیدشده در جهان در حال افزایش است (Durdevic et al., 2020). توسعه اقتصادی و افزایش آگاهی زیست‌محیطی منجر به ساخت تعداد زیادی تصفیه‌خانه فاضلاب در سراسر جهان شده است و این‌ها مقادیر بسیار زیادی لجن فاضلاب تولید می‌کنند. بعنوان مثال، بیش از ۴۰ میلیون تن لجن فاضلاب (با محتوای ۸۰ درصد) هر سال در چین تولید می‌شود و تخمین زده می‌شود که این تولید سالانه تا سال ۲۰۲۵ از ۶۰ میلیون تن فراتر رود (Rao et al., 2019). در اروپا، مقدار کل لجن فاضلاب تولیدشده از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۰ به ۱۳ میلیون تن جرم خشک افزایش یافته است (Wojcik and Stachowicz, 2019). در ایالات متحده، سالانه بیش از ۶/۵ میلیون تن جرم خشک لجن فاضلاب تولید می‌شود (Zhen et al., 2017). در نتیجه، دفع لجن فاضلاب به یک مشکل زیست‌محیطی در سراسر جهان تبدیل شده است که نمی‌توان آن را نادیده گرفت. علاوه بر این، لجن فاضلاب حاوی مقادیر قابل توجهی مواد آلی تجزیه‌پذیر، فلزات سنگین و عوامل بیماری‌زا است که برای محیط‌زیست و سلامت انسان مضر هستند. بنابراین، دفع مناسب لجن فاضلاب و استفاده از آن در کشاورزی یک موضوع مهم جهانی است (Antonkiewicz et al., 2020). به همین دلیل، بسیاری از اپراتورهای تصفیه‌خانه فاضلاب شهری در دنیا به دنبال روش‌های تثبیت جدیدی هستند که امکان استفاده کشاورزی از لجن فاضلاب را با حذف عوامل بیماری‌زا و به حداقل رساندن عناصر سنگین را فراهم نمایند (Mininni et al., 2015). در حال حاضر، دانشمندان راه‌حلی‌هایی مانند کمپوست‌سازی و تولید زغال زیستی را پیشنهاد کرده‌اند (Yue et al., 2017; Gutierrez et al., 2017).

کمپوست لجن فاضلاب دارای مزایای متعددی نسبت به سایر استراتژی‌های دفع لجن است، بعنوان مثال، غنی از

سرشاخه مرکبات جهت تعیین و ثابت شدن نسبت کربن به نیتروژن نمونه برداری و آنالیز صورت گرفت تا C/N ثابت شود.

در اولین طرح از لجن فاضلاب به همراه کاه و کلش برنج و سرشاخه مرکبات برای تهیه کمپوست استفاده شد که شامل نه تیمار در جدول ۲ ارائه شده است.

در ادامه بعد از مرحله کمپوست سازی، از کمپوست‌های حاصله در دمای ۳۵۰ درجه درون کوره الکتریکی (Naber therm) تحت شرایط عدم وجود اکسیژن یا اکسیژن محدود، زغال زیستی تهیه شد. تیمارهای کمپوست که به زغال زیستی تبدیل شدند در نه تیمار در جدول ۳ ارائه شده است.

سپس میزان سرب، نیکل و کادمیوم کل (روش هضم با اسید نیتریک و اسید پرکلریک) و قابل جذب (عصاره گیری با DTPA) در نمونه‌های زغال زیستی و کمپوست لجن فاضلاب با استفاده از دستگاه جذب اتمی اندازه‌گیری شد. برای اندازه‌گیری عناصر سنگین کل ۰/۵ گرم نمونه را با ۵ میلی‌لیتر اسید نیتریک (۱:۱) به مدت یک ساعت در دمای ۸۰ درجه سانتی‌گراد حرارت داده و بعد ۲/۵ میلی‌لیتر اسید پرکلریک (۷۰-۷۴ درصد) افزوده و در ادامه به مدت ۲/۵ ساعت در دمای ۲۰۰ درجه سانتی‌گراد حرارت داده و سپس به حجم ۲۵ میلی‌لیتر رسانده و در آخر صاف شده است. برای تعیین عناصر سنگین قابل جذب از نسبت ۱ به ۲ نمونه‌ها و عصاره DTPA استفاده شد (Lindsay and Norvell, 1978; Baker and Amacher, 1982). تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SAS و مقایسه میانگین داده‌ها با استفاده از آزمون حداقل تفاوت معنی‌دار (LSD) در سطح احتمال پنج درصد انجام شده و شکل‌ها با استفاده از نرم‌افزار اکسل ترسیم شده است. تجزیه و تحلیل آماری برای مقایسه مقدار سرب، نیکل و کادمیوم کل و قابل جذب در نمونه‌های کمپوست لجن فاضلاب شهری و زغال زیستی با استفاده از آزمون T^۱ انجام شد.

(Guo, 2019). دفع لجن حاصل از تصفیه فاضلاب، از ضروریات یک تصفیه‌خانه فاضلاب به حساب می‌آید و این بخش، قسمت عمده‌ای از هزینه‌های یک تصفیه‌خانه فاضلاب را در برمی‌گیرد. لذا ارائه راهکارهای صحیح مدیریتی جهت استفاده مطلوب از لجن تصفیه‌خانه‌های فاضلاب شهری امری ضروری است. استفاده از این لجن‌ها در صورتی که حاوی مواد مغذی بوده و از لحاظ غلظت آلاینده‌هایی نظیر فلزات سنگین، پاتوژن‌ها و غیره در حد استاندارد باشند، در زمین‌های کشاورزی امکان‌پذیر است. چنین به نظر می‌رسد که افزودن برخی از اصلاح‌کننده‌ها نظیر کاه و کلش برنج و سرشاخه‌های حاصل از هرس مرکبات به لجن فاضلاب و تبدیل به کمپوست و یا زغال زیستی، موجب کاهش میزان عناصر سنگین کل و قابل جذب خواهد شد. لذا هدف کلی این مطالعه، شامل بررسی نقش کاربرد اصلاح‌کننده آلی (کاه و کلش برنج و سرشاخه حاصل از هرس مرکبات) در لجن فاضلاب شهری و تبدیل آن‌ها به کمپوست و زغال زیستی در کاهش میزان عناصر سنگین بوده و همچنین هدف جزئی این مطالعه، بررسی مقایسه تاثیر کمپوست و زغال زیستی بر کاهش میزان عناصر سنگین بوده است.

مواد و روش‌ها

این پژوهش به صورت دو طرح بلوک کامل تصادفی مجزا با نه تیمار و سه تکرار در سال ۱۴۰۱ در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری انجام شد. در این تحقیق از لجن خام فاضلاب تصفیه‌خانه شهر ساری استفاده شد. که برخی از مشخصات آن در جدول ۱ آمده است. به منظور کمپوست سازی مؤثر و کمک به ایجاد شرایط مناسب برای تولید کمپوست لجن فاضلاب، از کاه و کلش برنج و سرشاخه مرکبات، بعنوان عوامل حجیم کننده مقرون به صرفه (قابل تهیه در منطقه) استفاده گردید. در ارزیابی کیفیت لجن فاضلاب تولید شده در این تصفیه‌خانه، در طی مدت شش ماه بعد از مخلوط کردن با کاه برنج و

جدول ۱- مقدار عناصر سنگین کل و قابل جذب (میلی گرم بر کیلوگرم ماده خشک) در نمونه اولیه لجن فاضلاب

Table 1. Amount of total and available heavy elements (mg kg⁻¹) in sewage sludge prototype

عناصر سنگین قابل جذب Available heavy elements			عناصر سنگین کل Total heavy elements		
Pb	Cd	Ni	Pb	Cd	Ni
5.25	0.72	8.05	64	5.35	44.75

جدول ۲- تیمارهای حاصل از کمپوست لجن فاضلاب

Table 2. Treatments from sewage sludge compost

(blank)	شاهد (لجن فاضلاب، بدون استفاده از مواد اصلاح کننده) Control (sewage sludge, without using modifiers)	1
(R 1:1)	لجن فاضلاب و کاه و کلش برنج با نسبت یک به یک Sewage sludge and rice straw with a ratio of 1 to 1	2
(R 1:3)	لجن فاضلاب و کاه و کلش برنج با نسبت ۳ به ۱ Sewage sludge and rice straw with a ratio of 3 to 1	3
(R 1:5)	لجن فاضلاب و کاه و کلش برنج با نسبت ۵ به ۱ Sewage sludge and rice straw with a ratio of 5 to 1	4
(R 1:7)	لجن فاضلاب و کاه و کلش برنج با نسبت ۷ به ۱ Sewage sludge and rice straw with a ratio of 7 to 1	5
(C 1:1)	لجن فاضلاب و سرشاخه مرکبات با نسبت ۱ به ۱ Sewage sludge and citrus branches with a ratio of 1 to 1	6
(C 1:3)	لجن فاضلاب و سرشاخه مرکبات با نسبت ۳ به ۱ Sewage sludge and citrus branches with a ratio of 3 to 1	7
(C 1:5)	لجن فاضلاب و سرشاخه مرکبات با نسبت ۵ به ۱ Sewage sludge and citrus branches with a ratio of 5 to 1	8
(C 1:7)	لجن فاضلاب و سرشاخه مرکبات با نسبت ۷ به ۱ Sewage sludge and citrus branches with a ratio of 7 to 1	9

جدول ۳- تیمارهای حاصل از زغال زیستی کمپوست

Table 3. Treatments from composted biochar

(B blank)	شاهد (زغال زیستی، بدون استفاده از مواد اصلاح کننده) Control (biochar, without using modifiers)	1
(BR 1:1)	زغال زیستی و کاه و کلش برنج با نسبت یک به یک Biochar and rice straw with a ratio of 1 to 1	2
(BR 1:3)	زغال زیستی و کاه و کلش برنج با نسبت ۳ به ۱ Biochar and rice straw with a ratio of 3 to 1	3
(BR 1:5)	زغال زیستی و کاه و کلش برنج با نسبت ۵ به ۱ Biochar and rice straw with a ratio of 5 to 1	4
(BR 1:7)	زغال زیستی و کاه و کلش برنج با نسبت ۷ به ۱ Biochar and rice straw with a ratio of 7 to 1	5
(BC 1:1)	زغال زیستی و سرشاخه مرکبات با نسبت ۱ به ۱ biochar and citrus branches with a ratio of 1 to 1	6
(BC 1:3)	زغال زیستی و سرشاخه مرکبات با نسبت ۳ به ۱ biochar and citrus branches with a ratio of 3 to 1	7
(BC 1:5)	زغال زیستی و سرشاخه مرکبات با نسبت ۵ به ۱ biochar and citrus branches with a ratio of 5 to 1	8
(BC 1:7)	زغال زیستی و سرشاخه مرکبات با نسبت ۷ به ۱ biochar and citrus branches with a ratio of 7 to 1	9

نتایج و بحث

مقدار سرب، نیکل و کادمیوم کل در کمپوست تولیدشده از لجن فاضلاب شهری و ترکیبات آلی

نتایج تجزیه واریانس نشان می‌دهد که کمپوست لجن فاضلاب تنها بر مقدار سرب کل در سطح یک درصد تأثیر معنی‌داری داشته اما بر مقدار نیکل و کادمیوم کل تأثیر معنی‌داری نداشته است (جدول ۴).

لجن فاضلاب از جمله ترکیبات آلی است که غلظت‌های متفاوت از فلزات سنگین در آن دیده شد (Lu et al., 2016). مقایسه میانگین تیمارهای مختلف لجن فاضلاب و ترکیبات آلی نشان داد که بیشترین میزان سرب کل در نمونه‌های کمپوست مربوط به شاهد بوده که به ترتیب اختلاف معنی‌داری با تیمارهای کمپوست + سرشاخه مرکبات با نسبت‌های (۱:۳، ۱:۵ و ۱:۷) ندارند. در نمونه‌های کمپوست، مقدار سرب کل در سرشاخه مرکبات با نسبت (۱:۱)، کاه برنج با نسبت‌های (۱:۱)، (۱:۳)، (۱:۵) و (۱:۷) به‌طور معنی‌داری نسبت به شاهد کمتر بود. مقدار سرب کل در کمپوست لجن فاضلاب + کاه برنج (۱:۱)، (۱:۳)، (۱:۵) و (۱:۷) به ترتیب به اندازه ۳۷/۱۳، ۴۲/۱۸، ۲۰/۳۲ و ۱۶/۲۶ درصد نسبت به شاهد کاهش و همچنین در کمپوست لجن فاضلاب + سرشاخه مرکبات (۱:۱) به اندازه ۲۲/۲۳ درصد نسبت به شاهد کاهش یافته است (جدول ۵).

با افزایش مقدار کاه برنج و سرشاخه مرکبات، میزان سرب کل به‌طور معنی‌داری کاهش یافت که بیشترین کاهش مربوط به نسبت ۱:۱ کاه برنج و سرشاخه مرکبات با کمپوست لجن فاضلاب بود، زیرا در این تیمارها، کمپوست به همراه کاه برنج و سرشاخه مرکبات به نسبت یک‌به‌یک باهم مخلوط شده‌اند و نسبت به سایر تیمار (۱:۳، ۱:۵ و ۱:۷) مقادیر بیشتری از بقایای گیاهی را در اختیار دارند و در نتیجه مقدار کمتری از سرب کل را نشان می‌دهند. به نظر می‌رسد تأثیر کاه و کلش برنج نسبت به سرشاخه مرکبات بیشتر می‌باشد چون تیمار حاصل از کاه برنج

نسبت به سرشاخه مرکبات به‌طور معنی‌داری مقدار کمتری از سرب را نشان می‌دهد که می‌توانیم به تجزیه بیشتر کاه برنج نسبت به سرشاخه مرکبات نسبت بدهیم (جدول ۵). نگهداشت عناصر فلزی توسط ماده آلی به عوامل متفاوتی از جمله pH خاک و درجه هوموسی شدن ماده آلی بستگی دارد. اسیدهای آلی با حلالیت کم و دارای وزن مولکولی زیاد در مقابل اسیدهای آلی با حلالیت زیاد دارای وزن مولکولی کم قرار دارند. مواد آلی تازه در خاک معمولاً دارای میزان کمی از مواد هومیک بوده و بیشتر موجب تحرک تا تثبیت و نگهداشت عناصر می‌گردد. مطالعات نشان دادند که کاربرد سیوس برنج در کاهش سرب مؤثر بوده و سبب کاهش میزان سرب کل نسبت به شاهد شده‌است (Karimi et al., 2019). محققان گزارش کردند که ماده آلی اثرات منفی عناصر سنگین را کاهش می‌دهد و مانع از خطر زیست‌محیطی می‌شود (Stefanowicz et al., 2020). در کمپوست لجن فاضلاب تولیدشده، مقدار کادمیوم کل در تیمار کاه برنج (۱:۱) بطور معنی‌داری نسبت به شاهد کمتر بود که می‌توانیم به نسبت بالای کاه برنج نسب به سایر تیمارهای کاه برنج و تجزیه پذیری بیشتر کاه برنج به سرشاخه مرکبات نسبت دهیم. مقدار کادمیوم کل در کاه برنج (۱:۱) نسبت به شاهد ۶۹/۲۹ درصد کاهش یافت. نتایج مقایسه میانگین نیکل کل نشان می‌دهد که سرشاخه مرکبات و کاه برنج تأثیر معنی‌داری روی کاهش این عنصر سنگین نداشته است. بیشترین میزان سرب و کادمیوم کل در تیمار شاهد (لجن فاضلاب بدون بقایای گیاهی) دیده شد (جدول ۵).

مقدار سرب، نیکل و کادمیوم قابل جذب در

کمپوست تولیدشده از لجن فاضلاب و ترکیبات

آلی

نتایج تجزیه واریانس نشان می‌دهد که تیمارها تأثیر معنی‌داری بر سرب و کادمیوم در سطح پنج درصد و بر نیکل در سطح یک درصد داشته است (جدول ۶).

جدول ۴- تجزیه واریانس (میانگین مربعات) سرب، نیکل و کادمیوم کل در کمپوست تولیدشده از لجن فاضلاب و ترکیبات آلی

Table 4. Variance analysis (mean square) of total lead (Pb), nickel (Ni), and cadmium (Cd) in compost produced from sewage sludge and organic compounds

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی DF	سرب Pb	نیکل Ni	کادمیوم Cd
بلوک Block	2	17.81 ^{ns}	149.14 ^{ns}	3.92 ^{ns}
تیمار Treatment	8	141.31**	61.21 ^{ns}	3.76 ^{ns}

** : معنی داری در سطح یک درصد
** : significant difference at 1%

ns: عدم معنی داری
ns: No significant difference

جدول ۵- مقایسه میانگین سرب، نیکل و کادمیوم کل (میلی گرم بر کیلوگرم ماده خشک) در کمپوست تولید شده از لجن فاضلاب و ترکیبات آلی

Table 5. Mean comparison of total lead (Pb), nickel (Ni), and cadmium (Cd) (mg kg⁻¹) in compost produced from sewage sludge and organic compounds

تیمار Treatment	سرب Pb	نیکل Ni	کادمیوم Cd
rice 1:1	38.67 ^d	28.13 ^a	1.52 ^b
rice 1:3	50.17 ^{bc}	39.22 ^a	2.93 ^{ab}
rice 1:5	49 ^{bc}	41.75 ^a	2.77 ^{ab}
rice1:7	51.5 ^{bc}	31.58 ^a	3.48 ^{ab}
citrus 1:1	47.83 ^c	35.97 ^a	3.75 ^{ab}
citrus 1:3	59.67 ^a	41.75 ^a	1.9 ^{ab}
citrus 1:5	55.33 ^{ab}	35.7 ^a	1.8 ^{ab}
citrus 1:7	55 ^{ab}	36.6 ^a	2.05 ^{ab}
Blank	61.5 ^a	39.42 ^a	4.95 ^a

* مقادیر دارای حروف مشترک در هر ستون فاقد تفاوت معنی دار آماری در سطح احتمال ۵ درصد براساس آزمون LSD می باشند
*Values in each column followed by similar letters are not significantly different at 5% probability level, using LSD Test

جدول ۶- تجزیه واریانس (میانگین مربعات) سرب، نیکل و کادمیوم قابل جذب در کمپوست تولیدشده از لجن فاضلاب و ترکیبات آلی

Table 6. Variance analysis (mean square) of available lead (Pb), nickel (Ni), and cadmium (Cd) in compost produced from sewage sludge and organic compounds

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی DF	سرب Pb	نیکل Ni	کادمیوم Cd
بلوک Block	2	0.249 ^{ns}	0.099 ^{ns}	0.017 ^{ns}
تیمار Treatment	8	6.57 [*]	7.101 ^{**}	0.038 [*]

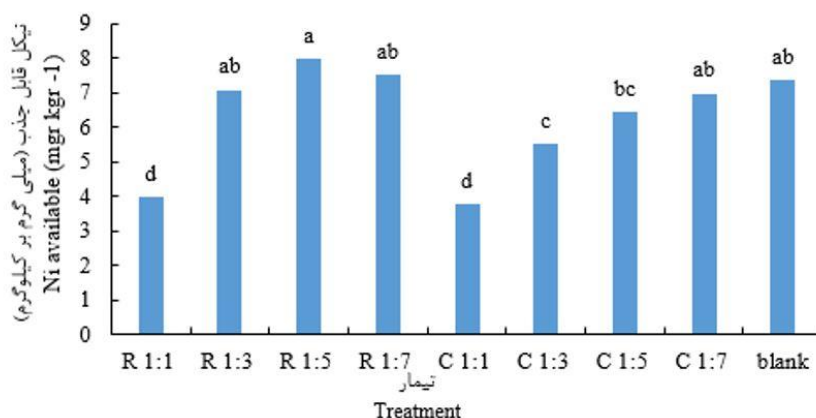
** : معنی داری در سطح یک درصد
** : significant difference at 1%

* : معنی داری در سطح پنج درصد
* : significant difference at 5%

ns: عدم معنی داری
ns: No significant difference

نداشته است (شکل ۱).
 ترکیبات کاه برنج و سرشاخه مرکبات در کمپوست لجن فاضلاب بر کادمیوم هم تأثیر معنی داری داشته به طوری که مقدار این عنصر سنگین در کاه برنج (۱:۱، ۱:۳ و ۱:۷) و سرشاخه مرکبات (۱:۱ و ۱:۳) بطور معنی داری نسبت به شاهد کاهش نشان داد. میزان کاهش کادمیوم در کاه برنج (۱:۱) و سرشاخه مرکبات (۱:۳) نسبت به شاهد به ترتیب به اندازه ۴۴/۰۱ و ۴۷/۴۷ درصد بود، همچنین بیشترین میزان کادمیوم قابل جذب در تیمار شاهد دیده شد (شکل ۲).

این دو ترکیب گیاهی در کمپوست حاصل از لجن فاضلاب تأثیر معنی داری روی نیکل داشته اند. به طوری که مقدار نیکل قابل جذب در تیمارهای کاه برنج (۱:۱) و سرشاخه مرکبات (۱:۱ و ۱:۳) بطور معنی داری نسبت به شاهد (لجن فاضلاب) کمتر بود و میزان نیکل قابل جذب در کاه برنج (۱:۱) و سرشاخه مرکبات (۱:۱) به ترتیب به اندازه ۴۶/۱۲ و ۴۸/۶۷ درصد نسبت به شاهد (لجن فاضلاب) کاهش یافت. بیشترین مقدار نیکل قابل جذب در تیمار کمپوست لجن فاضلاب + کاه برنج (۱:۵) دیده شد که اختلاف معنی داری با تیمار شاهد

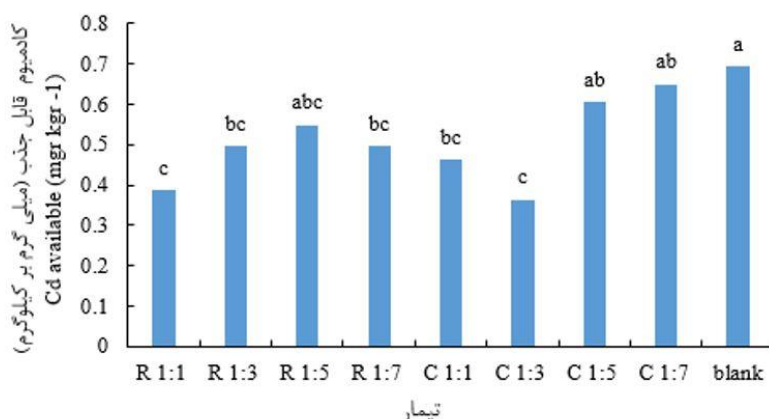

شکل ۱- مقایسه میانگین نیکل قابل جذب (میلی گرم بر کیلوگرم ماده خشک) در کمپوست حاصل از لجن فاضلاب شهری

Fig. 1- Mean comparison of available nickel (Ni) (mg Kg⁻¹) in compost obtained from sewage sludge

* مقادیر دارای حروف مشترک در شکل فاقد تفاوت معنی دار آماری در سطح احتمال ۵ درصد براساس آزمون LSD می باشند

*Values in figure followed by similar letters are not significantly different at 5% probability level, using LSD Test.

شکل ۲- مقایسه میانگین کادمیوم قابل جذب (میلی گرم بر کیلوگرم ماده خشک) در کمپوست حاصل از لجن فاضلاب شهری

Fig. 2- Mean comparison of available cadmium (Cd) (mg Kg⁻¹) in compost obtained from sewage sludge

* مقادیر دارای حروف مشترک در شکل فاقد تفاوت معنی دار آماری در سطح احتمال ۵ درصد براساس آزمون LSD می باشند

*Values in figure followed by similar letters are not significantly different at 5% probability level, using LSD Test

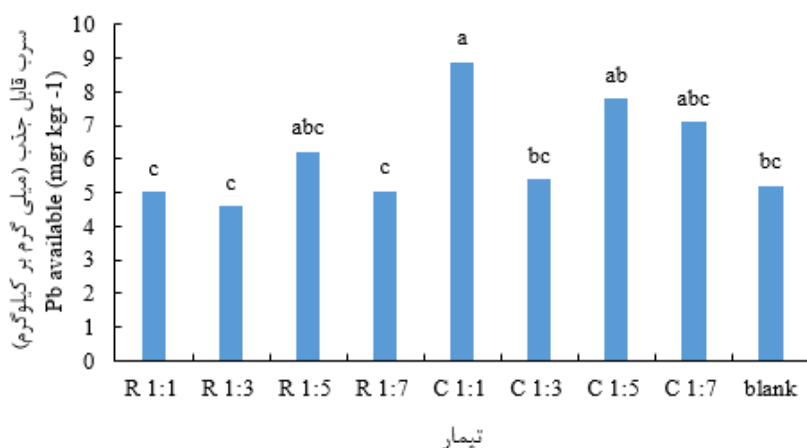
(Matos and Arruda, 2003). تحقیقات نشان داد که کمپوست لجن فاضلاب بهترین روش و استراتژی برای غیرفعال کردن عناصر سنگین و بهبود عناصر غذایی قابل دسترس برای گیاه است (Dede et al., 2023). Zhang et al. (2017) بیان کردند که در طی فرآیند کمپوست کردن لجن فاضلاب، تثبیت فلزات سنگین عمدتاً با معدنی شدن ترکیبات آلی، جذب میکروبی و کمپلکس کردن مواد هیومیک بدست آمد.

مقدار سرب، نیکل و کادمیوم کل در زغال

زیستی حاصل از کمپوست

نتایج تجزیه واریانس نشان می‌دهد که زغال زیستی لجن فاضلاب تأثیر معنی‌داری بر سرب کل در سطح یک درصد و بر کادمیوم در سطح پنج درصد داشته اما بر نیکل تأثیر معنی‌داری نداشته است (جدول ۷).

بخشی از کمپوست لجن فاضلاب توسط بقایای گیاهی اشغال شده است که سبب کاهش میزان نیکل و کادمیوم قابل عصاره‌گیری توسط DTPA شده در نتیجه مقادیر کمتری از نیکل و کادمیوم را نشان می‌دهد. اما کاه برنج و سرشاخه مرکبات در کمپوست لجن فاضلاب بر کاهش سرب قابل جذب تأثیری نداشته زیرا تیمارهای کاه برنج اختلاف معنی‌داری با شاهد (لجن فاضلاب) نداشته و تیمار حاصل از سرشاخه مرکبات (۱:۱) بطور معنی‌داری نسبت به شاهد (لجن فاضلاب) بیشتر بود (شکل ۳). محققان بیان داشتند مواد هومیک حاصل از مواد آلی، ظرفیت جذب سطحی زیادی برای عناصر سنگین دارند. مواد آلی به دلیل داشتن گروه‌های عامل دارای بار منفی (کربوکسیلیک، فنلیک، هیدروکسیل) می‌توانند یون فلزات سنگین را از محلول خاک جذب سطحی کنند

شکل ۳- مقایسه میانگین سرب قابل جذب (میلی گرم بر کیلوگرم ماده خشک) در کمپوست لجن فاضلاب شهری

Figure 3. Mean comparison of available Lead (Pb) (mg Kg⁻¹) in compost of sewage sludge

* مقادیر دارای حروف مشترک در شکل فاقد تفاوت معنی‌دار آماری در سطح احتمال ۵ درصد براساس آزمون LSD می‌باشند

*Values in figure followed by similar letters are not significantly different at 5% probability level, using LSD Test

جدول ۷- تجزیه واریانس (میانگین مربعات) سرب، نیکل و کادمیوم کل در زغال زیستی تولیدشده از کمپوست لجن فاضلاب

Table 7. Variance analysis (mean square) of total lead (Pb), nickel (Ni), and cadmium (Cd) in biochar produced from sewage sludge compost

منابع تغییرات Source	درجه آزادی DF	سرب Pb	نیکل Ni	کادمیوم Cd
بلوک Block	2	26.33 ^{ns}	1116 ^{ns}	0.146 ^{ns}
تیمار Treatment	8	687**	1666.87 ^{ns}	1.11*

** معنی‌داری در سطح یک درصد
** : significant difference at 1%

* معنی‌داری در سطح پنج درصد
* : significant difference at 5%

ns: عدم معنی‌داری
ns: no significant difference

کمترین مقدار کادمیوم کل در تیمار کاه برنج (۱:۱) دیده شد. مقدار کادمیوم کل در کاه برنج با نسبت‌های (۱:۱) و (۱:۳) به ترتیب به اندازه ۲۵/۲۶ و ۱۴/۴۷ درصد نسبت به شاهد کاهش یافته است (جدول ۸). بقایای گیاهی (کاه برنج و سرشاخه مرکبات) در زغال زیستی تأثیر معنی‌داری بر کاهش نیکل کل نداشته و رفتار این عنصر سنگین در تیمارهای مطالعه شده مشابه هم بوده به طوری که بیشترین مقدار این عنصر سنگین مربوط به سرشاخه مرکبات (۱:۳) بوده است. میزان نیکل کل در این تیمار نسبت به شاهد (زغال زیستی) به اندازه ۲/۱۹ برابر بیشتر بود (جدول ۸). محققان گزارش کردند که کمپوست لجن فاضلاب و زغال زیستی حاصل از آن تأثیر معنی‌داری روی میزان نیکل نداشته است (Cerne *et al.*, 2021). محققان دیگر نشان دادند که زغال زیستی حاصل از لجن فاضلاب نسبت به لجن فاضلاب مقدار سرب، نیکل و کادمیوم کل بیشتری داشته است (Lu *et al.*, 2016; Karimi *et al.*, 2019; Zhang *et al.*, 2022).

روند تأثیر سرشاخه مرکبات و کاه برنج در سرب کل در زغال زیستی مشابه کمپوست لجن فاضلاب بوده به این صورت که با افزایش مقدار سرشاخه مرکبات و کاه برنج نسبت به لجن فاضلاب، مقدار سرب کل به طور معنی‌داری کاهش یافته است. کمترین میزان سرب کل در کاه برنج (۱:۱) و سرشاخه مرکبات (۱:۱) دیده شد که بطور معنی‌داری نسبت به سایر تیمارها کاهش یافت و تیمارهای سرشاخه مرکبات و کاه برنج در یک گروه آماری قرار می‌گرفتند زیرا در این تیمارها قبل از تولید زغال زیستی، مقدار لجن فاضلاب و بقایای گیاهی با نسبت یک‌به‌یک باهم مخلوط شده‌اند و نسبت به سایر بقایای گیاهی مقدار بیشتری از کاه برنج و سرشاخه مرکبات داشته و در نتیجه مقدار کمتری از سرب کل را نشان می‌دهند (جدول ۸). در نمونه‌های زغال زیستی، شدت تأثیر بقایای گیاهی در قبال کادمیوم کل مشابه سرب کل نبوده و از بین بقایای گیاهی فقط کاه و کلش برنج در نسبت‌های بالا (۱:۳) و (۱:۱) تأثیر معنی‌داری در کاهش کادمیوم کل داشته که

جدول ۸- مقایسه میانگین سرب، نیکل و کادمیوم کل (میلی گرم بر کیلوگرم ماده خشک) در زغال زیستی حاصل از کمپوست
Table 8. Mean comparison of total lead, nickel, and cadmium (mg kg^{-1}) in biochar obtained from compost

تیمار Treatment	سرب Pb	نیکل Ni	کادمیوم Cd
rice 1:1	49.83 ^d	32.83 ^b	5.68 ^d
rice 1:3	71 ^c	59.83 ^b	6.50 ^{cd}
rice 1:5	86.17 ^{ab}	69.02 ^{ab}	6.80 ^{abc}
rice 1:7	85.67 ^{ab}	51.45 ^b	7.32 ^{abc}
citrus 1:1	57.5 ^d	34.33 ^b	6.68 ^{bc}
citrus 1:3	81.67 ^b	112.67 ^a	7.07 ^{abc}
citrus 1:5	82.83 ^b	59.70 ^b	7.62 ^a
citrus 1:7	90.33 ^{ab}	66.87 ^{ab}	7.18 ^{abc}
blank	94 ^a	51.45 ^b	7.60 ^{ab}

* مقادیر دارای حروف مشترک در هر ستون فاقد تفاوت معنی دار آماری در سطح احتمال ۵ درصد براساس آزمون LSD می‌باشند

*Values in each column followed by similar letters are not significantly different at 5% probability level, using LSD Test

مقدار سرب، نیکل و کادمیوم قابل جذب در زغال زیستی حاصل از کمپوست لجن فاضلاب شهری

نتایج تجزیه واریانس نشان داد که زغال زیستی تأثیر معنی-داری در سطح یک درصد بر سرب و کادمیوم قابل جذب داشته اما بر نیکل قابل جذب تأثیر معنی-داری نداشته است (جدول ۹).

زمانیکه میزان کادمیوم و سرب را در تیمارهای مختلف حاصل از زغال زیستی با کاه برنج و سرشاخه مرکبات مقایسه می‌کنیم، رفتار کادمیوم و سرب مشابه هم بوده

به طوری که بیشترین مقدار این دو عنصر سنگین در تیمارهای کاه برنج (۱:۱) و سرشاخه مرکبات (۱:۱) دیده شده که در یک گروه آماری قرار گرفته‌اند و به طور معنی-داری نسبت به سایر تیمارها بیشتر بودند. به نظر می‌رسد کاه برنج و سرشاخه مرکبات حاوی مقدار سرب و کادمیوم بوده که در نسبت‌های بالای لجن فاضلاب + کاه برنج (۱:۱) و لجن فاضلاب + سرشاخه مرکبات (۱:۱) تأثیر خود را نشان داده و سبب افزایش معنی‌دار این دو عنصر سنگین در تیمارهای نامبرده شده است (شکل‌های ۴ و ۵).

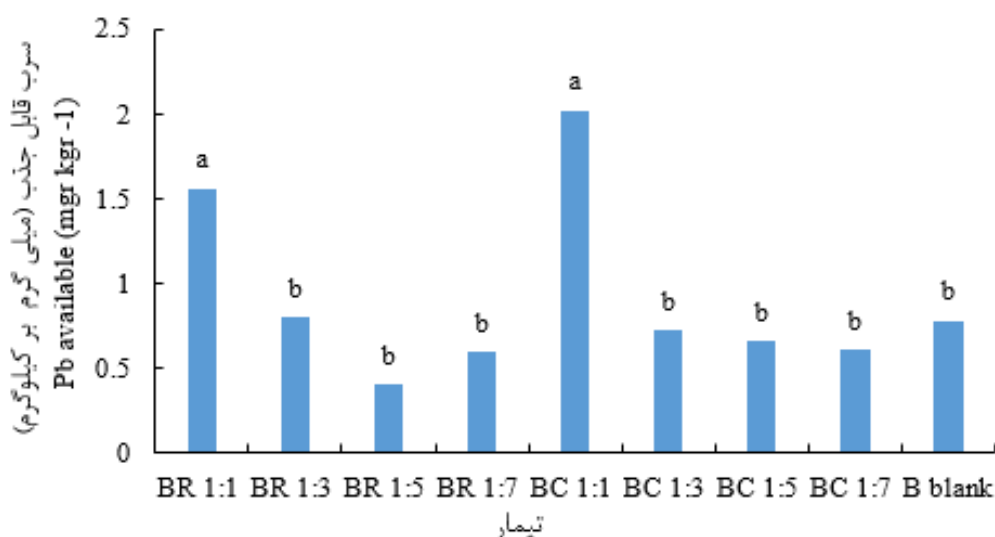
جدول ۹- تجزیه واریانس (میانگین مربعات) سرب، نیکل و کادمیوم قابل جذب در زغال زیستی تولیدشده از کمپوست لجن فاضلاب شهری

Table 9. Variance analysis (mean square) of available lead (Pb), nickel (Ni), and cadmium (Cd) in biochar produced from municipal sewage sludge compost

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی DF	سرب Pb	نیکل Ni	کادمیوم Cd
بلوک Block	2	0.346 ^{ns}	0.774 ^{ns}	0.0005 ^{ns}
تیمار Treatment	8	0.837 ^{**}	0.37 ^{ns}	0.004 ^{**}

** معنی داری در سطح یک درصد
** : significant difference at 1%

ns: عدم معنی داری
ns: No significant difference

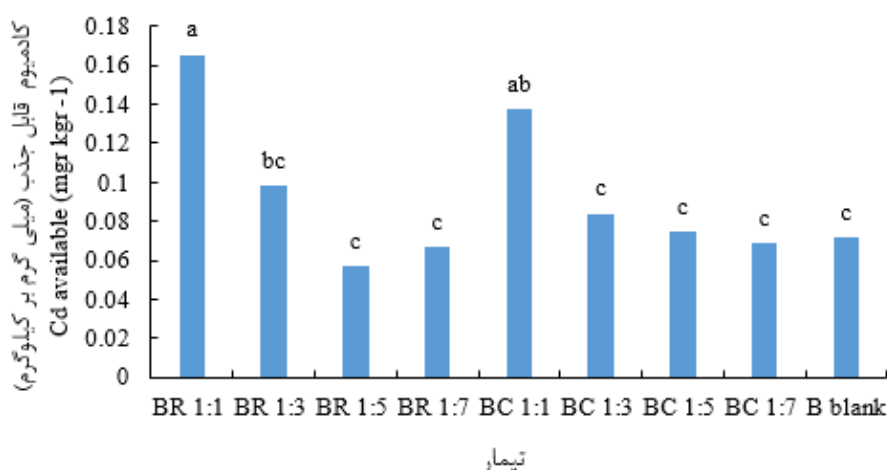

شکل ۴- مقایسه میانگین سرب قابل جذب (میلی گرم بر کیلوگرم ماده خشک) در زغال زیستی حاصل از کمپوست

Fig. 4- Mean comparison of available Lead (Pb) (mg Kg⁻¹) in biochar obtained from compost

* مقادیر دارای حروف مشترک در شکل فاقد تفاوت معنی دار آماری در سطح احتمال ۵ درصد براساس آزمون LSD می باشند

*Values in figure followed by similar letters are not significantly different at 5% probability level, using LSD Test.

شکل ۵- مقایسه میانگین کادمیوم قابل جذب (میلی گرم بر کیلوگرم ماده خشک) در زغال زیستی حاصل از کمپوست

Fig. 5- Mean comparison of available cadmium (Cd) (mg Kg⁻¹) in biochar obtained from compost

* مقادیر دارای حروف مشترک در شکل فاقد تفاوت معنی دار آماری در سطح احتمال ۵ درصد براساس آزمون LSD می باشند

*Values in figure followed by similar letters are not significantly different at 5% probability level, using LSD Test.

همه تیمارهای کاه و کلش برنج در سطح یک درصد، در تیمارهای سرشاخه مرکبات با نسبت‌های ۱:۱، ۱:۷ و شاهد در سطح یک درصد و سرشاخه مرکبات با نسبت‌های ۱:۳ و ۱:۵ در سطح پنج درصد معنی‌دار بود. در مورد نیکل کل، فقط در تیمار شاهد اختلاف کمپوست و زغال زیستی در سطح پنج درصد معنی‌دار بوده اما در سایر تیمارهای سرشاخه مرکبات و کاه برنج معنی‌دار نبوده است. اختلاف کادمیوم کل در نمونه‌های کمپوست و زغال زیستی در تیمارهای کاه برنج با نسبت ۱:۳ و سرشاخه مرکبات با نسبت ۱:۱ معنی‌دار نبوده ولی در سایر تیمارهای بقایای گیاهی در سطح یک درصد و پنج درصد معنی‌دار بوده است (جدول ۱۰). نتایج نشان می‌دهد که روش کمپوست تولیدشده از لجن فاضلاب به همراه ترکیبات آلی تأثیر بیشتری روی کاهش کادمیوم و مخصوصاً سرب نسبت به روش تبدیل کمپوست به زغال زیستی داشته ولی تفاوت معنی‌داری بین این دو روش بر نیکل کل دیده نشد. با توجه به هزینه بالای انرژی برای تولید زغال زیستی و همچنین غلظت بالای سرب و کادمیوم کل در نمونه‌های زغال زیستی نسبت به کمپوست، استفاده از کمپوست لجن فاضلاب نسبت به زغال زیستی برای کاهش مقدار کل عناصر سنگین ارجحیت دارد.

مقایسه سرب، نیکل و کادمیوم کل در تیمارهای کمپوست لجن فاضلاب شهری و زغال زیستی

اختلاف مقدار سرب، نیکل و کادمیوم کل در نمونه‌های کمپوست و زغال زیستی در همه‌ی بقایای گیاهی منفی بود این نشان می‌دهد که مقدار سرب، نیکل و کادمیوم کل در نمونه‌های زغال زیستی نسبت به نمونه‌های کمپوست در هر دو بقایای کاه برنج و سرشاخه مرکبات بیشتر بود (جدول ۱۰) زیرا در طی گرماکافت به دلیل کمتر بودن کاهش وزن فلزات سنگین نسبت به کاهش وزن ترکیبات آلی، غلظت فلزات سنگین در زغال زیستی افزایش می‌یابد. احتمالاً جدا شدن ترکیبات آلی و برخی از مواد معدنی، مانند کربنات با افزایش دمای گرماکافت در غنی شدن فلزات سنگین مشارکت دارند (Jin *et al.*, 2016; Khanmohammadi *et al.*, 2015; Černe *et al.*, 2021). در لجن فاضلاب، فلزات سنگین بیشتر به صورت نمک-های معدنی، سولفیدها، اکسیدها، هیدروکسیدها حضور دارند و در اثر گرماکافت به طور عمده نمک‌های معدنی و هیدروکسیدها به اکسیدها و سولفیدها که پایداری حرارتی بیشتری دارند تبدیل می‌شوند (Yuan *et al.*, 2015). اختلاف سرب کل در نمونه‌های کمپوست و زغال زیستی در

مقایسه مقدار سرب، نیکل و کادمیوم قابل جذب در نمونه‌های کمپوست لجن فاضلاب شهری و زغال زیستی

زغال زیستی بر غیرفعال سازی عناصر سنگین مؤثر هست (Zhou et al., 2019). زغال زیستی حاصل از لجن فاضلاب به دلیل تخریب کند و آهسته در خاک، بویژه آن‌هایی که در دمای بالاتر پیرولیز می‌شوند، پتانسیل این رادارند که عناصر سنگین را در ساختار خود برای مدت طولانی غیرمتحرک کنند (Figueiredo et al., 2019). اختلاف مقادیر سرب، نیکل و کادمیوم قابل جذب در نمونه‌های کمپوست و زغال زیستی در تیمارهای سرشاخه مرکبات و کاه برنج مثبت و معنی‌دار بود، در نتیجه تبدیل کمپوست لجن فاضلاب به زغال زیستی سبب کاهش مقدار سرب، نیکل و کادمیوم قابل جذب در زغال زیستی تولیدشده از ترکیبات آلی نسبت به تیمارهای کمپوست با کاه برنج و

سرشاخه مرکبات شد (جدول ۱۰) زیرا زغال زیستی دارای سطح ویژه، تخلخل و اسیدیته بالایی می‌باشد که به غیرمتحرک شدن عناصر سنگین کمک می‌کند (He et al., 2019). زغال‌های زیستی به دلیل افزایش اسیدیته، سطح ویژه، ظرفیت تبادل کاتیونی، تغییر در گروه‌های عاملی سطحی و برخی مواد محلول باعث کاهش معنی‌داری در حلالیت و قابلیت استفاده عناصر سنگین در خاک از طریق جذب سطحی و رسوب می‌شوند (Zhang et al., 2021; Khaefi et al., 2013). مطالعات دیگر هم نشان داد که زغال زیستی میزان کادمیوم و سرب قابل جذب را کاهش داد (Rizwan et al., 2018; Lahori et al., 2020). این یافته‌ها نشان می‌دهند که به‌منظور کاهش قابلیت دسترسی عناصر سنگین مذکور، استفاده از روش زغال زیستی نسبت به کمپوست ارجح بوده و در اولویت قرار می‌گیرد.

جدول ۱۰- بررسی اختلاف مقادیر سرب، نیکل و کادمیوم کل و قابل جذب در نمونه‌های کمپوست و زغال زیستی

Table 10. investigation of the differences in total and available lead (Pb), nickel (Ni), and cadmium (Cd) values in compost and biochar samples

تیمار Treatment	اختلاف کمپوست و زغال زیستی (کل) The difference between compost and biochar (total)			اختلاف کمپوست و زغال زیستی (قابل جذب) The difference between compost and biochar (available)		
	سرب Pb	نیکل Ni	کادمیوم Cd	سرب Pb	نیکل Ni	کادمیوم Cd
Rice 1:1	-11.16 **	-4.7 ns	-4.16 *	3.47 *	3.04*	0.223**
Rice 1:3	-20.83 **	-20.61 ns	-3.57 ns	3.8 *	6.93**	0.398 *
Rice 1:5	-37.17 **	-27.27 ns	-4.03 *	5.83 **	7.82**	0.492**
Rice 1:7	-34.17 **	-19.87 ns	-3.84 **	4.46 *	7.35 **	0.428**
Citrus 1:1	-9.67 **	1.64 ns	-2.93 ns	6.87 **	2.75*	0.325**
Citrus 1:3	-22 *	-70.92 ns	-5.17 **	4.66 **	5.28**	0.28**
Citrus 1:5	-27.5 *	-24 ns	-5.82 **	7.14 **	6.25**	0.529**
Citrus 1:7	-35.33 **	-30.27 ns	-5.13 **	6.51 **	6.79**	0.581**
Blank	-32.5 **	-12.03 *	-2.65 **	4.42 **	7.17**	0.62**

** : معنی‌داری در سطح یک درصد
** : significant difference at 1%

* : معنی‌داری در سطح پنج درصد
* : significant difference at 5%

ns : معنی‌داری ns
ns : no significant difference

نتیجه گیری

به منظور بررسی نقش کاربرد کاه و کلش برنج و سرشاخه حاصل از هرس مرکبات در لجن فاضلاب شهری و تبدیل آن‌ها به کمپوست و زغال زیستی در کاهش میزان عناصر سنگین، به صورت دو طرح مجزا در قالب بلوک کامل تصادفی با نه تیمار و سه تکرار انجام شد. طرح اول شامل تولید کمپوست با استفاده از ترکیب لجن فاضلاب شهری با کاه و کلش برنج و سرشاخه مرکبات با نسبت‌های مختلف (۱:۱، ۱:۳، ۱:۵ و ۱:۷) و همچنین طرح دوم شامل تولید زغال زیستی با استفاده از کمپوست لجن فاضلاب حاصل از طرح اول با کاه و کلش برنج و سرشاخه مرکبات با نسبت‌های مختلف (۱:۱، ۱:۳، ۱:۵ و ۱:۷) بود. تولید کمپوست از لجن فاضلاب به همراه کاه و کلش برنج با نسبت ۱:۱ سبب کاهش معنی‌داری در مقادیر سرب و کادمیوم کل نسبت به شاهد (لجن فاضلاب) شد. تبدیل کمپوست به زغال زیستی سبب افزایش میزان عناصر سنگین کل مخصوصاً سرب و کادمیوم شد. زغال زیستی حاصل از کمپوست لجن فاضلاب به دلیل تخریب کند و آهسته در خاک پتانسیل این را دارد که عناصر سنگین را در ساختار خود برای مدت طولانی غیرمتحرک کنند. در نتیجه، تبدیل کمپوست لجن فاضلاب به زغال زیستی سبب کاهش معنی‌دار در مقدار سرب، نیکل و کادمیوم قابل جذب شد. بنابراین، به منظور کاهش قابلیت دسترسی سرب، نیکل و کادمیوم، استفاده از روش زغال زیستی نسبت به کمپوست ارجح بوده و در اولویت قرار می‌گیرد. مقدار کادمیوم و سرب قابل جذب در تیمارهای سرشاخه مرکبات (۱:۱) و کاه برنج (۱:۱) به طور معنی‌داری نسبت به دیگر تیمارهای زغال زیستی بیشتر بود. تیمار زغال زیستی به همراه کاه برنج با نسبت ۱:۳ بعنوان بهترین تیمار زغال زیستی برای کاهش عناصر سنگین کل و قابل جذب شناخته شد. در صورتیکه تولید زغال زیستی

از نظر میزان مصرف انرژی محدودیت ایجاد کند می‌توان از دو ترکیب گیاهی (کاه برنج و سرشاخه مرکبات) روی کمپوست حاصل از لجن فاضلاب استفاده کرد که تأثیر معنی‌داری بر مقدار عناصر سنگین قابل جذب داشته‌اند، به طوری که مقدار نیکل قابل جذب در تیمارهای کاه برنج (۱:۱) و سرشاخه مرکبات (۱:۱ و ۱:۳) به طور معنی‌داری نسبت به شاهد (لجن فاضلاب) کمتر بود. ترکیبات کاه برنج و سرشاخه مرکبات در کمپوست لجن فاضلاب بر کادمیوم قابل جذب هم تأثیر معنی‌داری داشته به طوری که مقدار این عنصر سنگین در کاه برنج در همه نسبت‌ها (به جز ۱:۵) و سرشاخه مرکبات (۱:۱ و ۱:۳) به طور معنی‌داری نسبت به شاهد کاهش یافته است. تیمار کمپوست لجن فاضلاب به همراه کاه و کلش برنج (۱:۱) که کمترین میزان آلاینده‌گی و هزینه برای تولید را داشته که به عنوان تیمار بهینه در این مطالعه معرفی شد. پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی، دیگر بقایای گیاهی موجود در منطقه را با لجن فاضلاب ترکیب کرده و تحت شرایط متفاوت فیزیکی و شیمیایی قرار داده و در بازه‌های زمانی مختلف (یک ماه و یا سه ماه) عناصر سنگین اندازه‌گیری شود و یا در مطالعه دیگر می‌توان بهترین تیمار این مطالعه را به خاک‌های با pH و یا Eh و یا بافت‌های مختلف تحت کشت گیاه قرار داد و میزان جذب عناصر سنگین توسط گیاه را اندازه‌گیری کرد.

سپاسگزاری

نویسندگان این مطالعه از دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری بابت حمایت‌هایی که در اجرای این پژوهش انجام داده‌اند، قدردانی می‌کنند. این مقاله از طرح با شماره ۱۲-۱۴۰۱-۰۱ حاصل شده است.

پی‌نوشت

¹ T-test

References

- Amir, S., Hafidi, M., Merlina, G. and Revel, J.C., 2005. Sequential extraction of heavy metals during composting of sewage sludge. *Chemosphere*, 59, 801–810. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2004.11.016>.
- Antonkiewicz, J., Popławska, A., Kołodziej, B., Ciarkowska, K., Gambuś, F., Bryk, M. and Babula, J., 2020. Application of ash and municipal sewage sludge as macronutrient sources in sustainable plant biomass production. *Journal of Environmental Management*, 264, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.110450>.
- Baker, D.E. and Amacher, M.C., 1982. Nickel, copper, zinc and cadmium. In: Page, A.L., Miller R.H. and Keeney, D.R. (eds). *Methods of soil analysis, Part 2: chemical and microbiological properties*. 2nd ed. ASA, SSSA, Madison, WI, pp. 323–334.
- Casado-Vela, J., Selles, S., Navarro, J., Bustamante, M.A., Mataix, J., Guerrero, C. and Gomez, I., 2006. Evaluation of composted sewage sludge as nutritional source for horticultural soils. *Waste Management*, 26, 946–952. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2005.07.016>.
- Cerne, M., Palčić, I., Major, N., Pasković, I., Perković, J., Užila, Z. and Ban, D., 2021. Effect of sewage sludge derived compost or biochar amendment on the phytoaccumulation of potentially toxic elements and radionuclides by Chinese cabbage. *Journal of Environmental Management*, 293, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112955>.
- Dede, G., Sasmaz, Z.B., Ozdemir, S., Caner, C. and Dede, C., 2023. Investigation of heavy metal and micro-macro element speciation in biomass ash enriched sewage sludge compost. *Journal of Environmental Management*, 344, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.118330>.
- Durdevic, D., Trstenjak, M. and Hulenec, I., 2020. Sewage sludge thermal treatment technology selection by utilizing the analytical hierarchy process. *Water*, 12, 1–16. <https://doi.org/10.3390/w12051255>.
- Figueiredo, C.C., Coser, T.R., Moreira, T.N., Leao, T.P., Vale, A.T. and Paz-Ferreiro, J., 2019. Carbon mineralization in a soil amended with sewage sludge-derived biochar. *Applied Sciences*, 9, 1–14. <https://doi.org/10.3390/app9214481>.
- Filipovic, V., Cerne, M., Simůnek, J., Filipovic, L., Romić, M., Ondrasek, G., Bogunovic, I., Mustac, I., Krevh, V., Ferencevic, A., Robinson, D., Palcic, I., Paskovic, I., Goreta Ban, S., Uzila, Z. and Ban, D., 2020. Modeling water flow and phosphorus sorption in a soil amended with sewage sludge and olive pomace as compost or biochar. *Agronomy*, 10, 1–20. <https://doi.org/10.3390/agronomy10081163>.
- Gutierrez, M.C., Serrano, A., Siles, J.A., Chica, A.F. and Martín, M.A., 2017. Centralised management of sewage sludge and agro-industrial waste through co-composting. *Journal of Environmental Management*, 196, 387–393. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2017.03.042>.
- He, L., Zhong, H., Liu, G., Dai, Z., Brookes, P.C. and Xu, J., 2019. Remediation of heavy metal contaminated soils by biochar: mechanisms, potential risks and applications in China. *Environmental Pollution*, 252, 846–855. <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2019.05.151>.
- Jin, J., Lia, Y., Zhang, J., Wu, S., Cao, Y., Liang, P., Zhang, J., Hung, M., Wang, M., Shand, S. and Christie, K., 2016. Influence of pyrolysis temperature on properties and environmental safety of heavy metals in biochars derived from municipal sewage sludge. *Journal of Hazardous Materials*, 320, 417–426. <https://doi.org/10.1016/j.jhazmat.2016.08.050>.
- Karimi, F., Rahimi, Gh. and Khademi Jolgeh Nezhad, A., 2019. Application of biochar derived sewage sludge on fractionation of copper and zinc in the presence of earthworms in calcareous contaminated soils. *Journal of Soil Management and Sustainable Production*, 9, 1–21. (In Persian with English abstract). <https://doi.org/10.22069/ejms.2019.15244.1823>.
- Khaefi, F., Hosseinpur, A. and Motaghian, H., 2021. Short-Term Effect of Sewage Sludge Biochar on Availability and Fractionation of Pb in a Contaminated Calcareous Soil. *Journal of Soil Research*, 4, 514–501. (In Persian with English abstract). <https://doi.org/10.22092/ijsr.2021.352675.570>.
- Khanmohammadi, Z., Afyuni, M. and Mosaddeghi, M.R., 2015. Effect of pyrolysis temperature on chemical and physical properties of sewage sludge biochar. *Waste Management & Research*, 33, 275–283. <https://doi.org/10.1177/0734242X14565210>.
- Lahori, A.H., Mierzwa-Hersztek, M., Rashid, M., Kalhor, S.A., Memon, M., Naheed, Z., Ahmed, M. and Zhang, Z., 2020. Residual effects of tobacco biochar along with different fixing agents on stabilization of trace elements in multi-metal contaminated soils. *Journal of Environmental Sciences*, 87, 299–309. <https://doi.org/10.1016/j.jes.2019.07.003>.
- Lindsay, W.L. and Norvell, W.A., 1978. Development of a DTPA test for Zinc, Iron, manganese and copper. *Soil Science Society of American Journal*, 42, 421–428. <https://doi.org/10.2136/sssaj1978.0361599500420030009x>.
- Liu, H.T. and Guo, X.X., 2019. Hydroxyapatite

- reduces potential Cadmium risk by amendment of sludge compost to turfgrass grown soil in a consecutive two-year study. *Science of The Total Environment*. 661, 48–54. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.01.053>.
- Liu, T., Liu, B. and Zhang, W., 2014. Nutrients and heavy metals in biochar produced by sewage sludge pyrolysis: its application in soil amendment. *Polish Journal of Environmental Studies*. 23, 271–275. <https://doi.org/WOS:000331987200032>.
- Lu, T., Yuan, H., Wang, Y., Huang, H. and Chen, Y., 2016. Characteristic of heavy metals in biochar derived from sewage sludge. *Journal of Material Cycles and Waste Management*. 18, 725–733. <https://doi.org/10.1007/s10163-015-0366-y>.
- Major, N., Schierstaedt, J., Jechalke, S., Nesme, J., Goretta Ban, S., Cerne, M., Sørensen, S.J., Ban, D. and Schikora, A., 2020. Composted sewage sludge influences the microbiome and persistence of human pathogens in Soil. *Microorganisms*. 8, 1-14. <https://doi.org/10.3390/microorganisms8071020>.
- Matos, G.D. and Arruda, M.A.Z., 2003. Vermicompost as natural adsorbent for removing metal ions from laboratory effluents. *Process Biochemistry*. 39, 81-88. [https://doi.org/10.1016/S0032-9592\(02\)00315-1](https://doi.org/10.1016/S0032-9592(02)00315-1).
- Mendez, A., Gomez, A., Paz-Ferreiro, J. and Gasco, G., 2012. Effects of sewage sludge biochar on plant metal availability after application to a Mediterranean soil. *Chemosphere*. 89, 1354–1359. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2012.05.092>.
- Mininni, G., Blanch, A.R., Lucena, F. and Berselli, S., 2015. EU policy on sewage sludge utilization and perspectives on new approaches of sludge management. *Environmental Science and Pollution Research*. 22, 7361–7374. <https://doi.org/10.1007/s11356-014-3132-0>.
- Qian, T., Yang, Q., Jun, D.C.F., Dong, F. and Zhou, Y., 2019. Transformation of phosphorus in sewage sludge biochar mediated by a phosphate-solubilising microorganism. *Chemical Engineering Journal*. 359, 1573–1580. <https://doi.org/10.1016/j.cej.2018.11.015>.
- Rao, B., Zhu, Y., Yu, M., Lu, X., Wan, Y., Huang, G. and Liu, X., 2019. High-dry dewatering of sludge based on different pretreatment conditions. *Process Safety and Environmental Protection*. 122, 288-297. <https://doi.org/10.1016/j.psep.2018.12.018>.
- Razzaghi, F., Obour, P.B. and Arthur, E., 2020. Does biochar improve soil water retention? A systematic review and metaanalysis. *Geoderma*. 361, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.geoderma.2019.114055>.
- Rizwan, M., Ali, S., Abbas, T., Adrees, M., Zia-ur-Rehman, M., Ibrahim, M., Abbas, F., Qayyum, M.F. and Nawaz, R., 2018. Residual effects of biochar on growth, photosynthesis and cadmium uptake in rice (*Oryza sativa* L.) under Cd stress with different water conditions. *Journal of Environmental Management*. 206, 676–683. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2017.10.035>.
- Stefanowicz, A.M., Kapusta, P., Zubek, S., Stanek, M. and Woch, M.W. 2020. Soil organic matter prevails over heavy metal pollution and vegetation as a factor shaping soil microbial communities at historical Zn–Pb mining sites. *Chemosphere*. 240, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2019.124922>.
- Torri, S.I. and Lavado, R.S., 2008. Dynamics of Cd, Cu and Pb added to soil through different kinds of sewage sludge. *Waste Management*. 28, 821–832. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2007.01.020>.
- Wójcik, M. and Stachowicz, F., 2019. Influence of physical, chemical and dual sewage sludge conditioning methods on the dewatering efficiency. *Powder technology*. 344, 96-102. <https://doi.org/10.1016/j.powtec.2018.12.001>.
- Yuan, X., Leng, L., Huang, H., Chen, X., Wang, H., Xiao, Z., Zhai, Y., Chen, H. and Zeng, G., 2015. Speciation and environmental risk assessment of heavy metal in bio-oil from liquefaction/pyrolysis of sewage sludge. *Chemosphere*. 120, 645-652. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2014.10.010>.
- Yue, Y., Cui, L., Lin, Q., Li, G. and Zhao, X., 2017. Efficiency of sewage sludge biochar in improving urban soil properties and promoting grass growth. *Chemosphere*. 173, 551–556. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2017.01.096>.
- Zhang, X., Wang, H., He, L., Lu, K., Sarmah, A., Li, J., Bolan, N.S., Pei, J. and Huang, H., 2013. Using biochar for remediation of soils contaminated with heavy metals and organic pollutants. *Environmental Science Pollution Research*. 20, 8472–8483. <https://doi.org/10.1007/s11356-013-1659-0>.
- Zhang, X., Wang, X.Q. and Wang, D.F., 2017. Immobilization of heavy metals in sewage sludge during land application process in China: A review. *Sustainability*, 9, 1-19. <https://doi.org/10.3390/su9112020>.
- Zhang, X., Zhao, B., Liu, H., Zhao, Y. and Li, L., 2022. Effects of pyrolysis temperature on biochar's characteristics and speciation and environmental risks of heavy metals in sewage sludge biochars. *Environmental Technology & Innovation*. 26, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.eti.2022.102288>.
- Zhao, Y., Chen, Y., Dai, H., Cui, J., Wang, L. and Sui, P., 2021. Effects of organic amendments on the improvement of soil nutrients and crop yield in sandy soils during a 4-year field experiment in Huang-Huai-Hai plain, northern China. *Agronomy*. 11, 1-15. <https://doi.org/10.3390/agronomy11010157>.
- Zhen, G., Lu, X., Kato, H., Zhao, Y. and Li, Y.Y.,

2017. Overview of pretreatment strategies for enhancing sewage sludge disintegration and subsequent anaerobic digestion: Current advances, full-scale application and future perspectives. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 69, 559-577. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.187>.

Zhou, J., Yu, Y.W., Jiang, Y., Yang, Y.H. and Zhang, C., 2019. Effect of biochar on available heavy metals during sewage sludge composting and

land application of compost. *Huan Jing ke Xue*, 40, 987-993. <https://doi.org/10.13227/j.hjkx.201804184>.

*This page is intentionally
left blank.*